

państw regionu jeszcze żaden prezydent nie od dał dobrowolnie władzy. Zmiany konstytucji na ogół poprzedzały wybory prezydenckie i szły w kierunku zapewnienia urzędującej głowie państwa sprawowanie funkcji w kolejnej kadencji, co tylko petryfikuje niedemokratyczna postać systemu, dla którego znakiem rozpoznawczym jest brak alternacji władzy (s. 510). Według ustaleń sondażowych 52,9% społeczeństwa Uzbekistanu nie widzi potrzeby przeprowadzania reformy konstytucyjnej; akceptuje się formy sprawowania władzy przez dotychczasowego prezydenta.

W ujawniających się debatach o ładzie konstytucyjnym i jego przemianach nośne stają się idee panturkizmu i panislamizmu, nostalgii za ZSRR; ścierają się resentymenty radzieckie oraz wizje „wielkiego Uzbekistanu”, a też pojawia się wizja „normalnego” państwa o nieokreślonej postaci ustrojowej (s. 505).

Ważną integralną część pracy stanowi zestawienie bibliograficzne. Wykazano w nim w podziale na poszczególne kraje: podstawowe akty prawne i dokumenty, monografie oraz artykuły i studia dotyczące przeszłości i teraźniejszości społeczno-politycznej. Zestawienie to stanowi swoisty przewodnik do analizy poznawczej, pogłębiającej określone kwestie poznawcze. Jest cenną bibliografią ukazującą stan badań w Polsce dotyczących Azji Centralnej.

Prezentowane opracowanie jest cennym osiągnięciem badawczym oraz przewodnikowym; podjęto w nim próbę usystematyzowania wiedzy o współczesnych przemianach ustrojowych w Azji Centralnej, gdzie ścierają się wartości tradycji orientalnej, doświadczenia poradzieckiego, odrębności kulturowej lokalnej oraz oddziaływań procesów globalizacyjnych, m.in. przez sferę urzędów technicznych, kształtowania się ładu prawa międzynarodowego itp. Oryginalna jest wykładnia interpretacyjna zjawisk i procesów przemian kulturowo-cywilizacyjnych; bogata jest warstwa faktograficzna, a w tym cenna jest prezentacja podstawowych dokumentów przemian ustrojowych oraz konstytucji poszczególnych państw Azji Centralnej. Dzieło w istotnym stopniu wzbogaca serię edytorską „Współczesna Azja Centralna”, w ramach której od 1997 r. prezentowane są wyniki badań międzynarodowych dotyczące tego regionu świata.

Andrzej Chodubski

Piotr Załęski, *Elity władzy politycznej Kazachstanu*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2006, ss. 310.

Wśród wielu zjawisk politycznych świata uważę opinii międzynarodowej nierzadko przykuwają dokonujące się w państwach Azji Centralnej. Przemiany te są wielce istotne dla Polski, jako że w przestrzeni tej zamieszkuje niemało Polaków, których przodkowie trafili tam jako zesłańcy; doświadczają oni wyraźnie skutki dokonujących się przemian politycznych; wobec napotykania trudności nierzadko o charakterze egzystencjonalnym podejmują działania na rzecz repatriacji do Polski. Kazachstan w świadomości Polaków jawi się nierzadko jako „nieludzka ziemia”.

Rozpoznawanie naukowe przemian ustrojowych dokonujących się w tym regionie jest zatem ważnym wyzwaniem zarówno *stricto* badawczym, jak też dyktuje się względami praktyki życia społeczno-politycznego. Dlatego też na dużą uwagę zasługuje studium dr. Piotra Załęskiego o kształtowaniu się elity władzy politycznej Kazachstanu.

Wykład zawarty w książce podzielono na dwie części: I. „Elity władzy politycznej w historii Kazachstanu”; II. „Elita władzy politycznej współczesnego Kazachstanu”. W części pierwszej wyodrębniono jako podstawowe zagadnienia poznawcze trzy kwestie: 1. Tradycyjna elita chanów kazaskich; 2. Modernizacja kolonialna elity; 3. Nomenklatura jako produkt modernizacji radzieckiej. W części drugiej zaś: 1. Pozycja przywódcy w elicie; 2. Rekrutacja i mobilność elity; 3. Dyferencjacja strukturalna i funkcjonalna elity. Jest to właściwy układ materiału poznawczego oraz jego objaśnienia. Wskazuje się w nim na wagę dziedzictwa przeszłości w funkcjonowaniu instytucji politycznych, na nawarstwianie się oddziaływań zewnętrznych w obrazie życia politycznego Kazachstanu. Układ ujawnia zderzenie się i jednocześnie łączenie tradycji i wyzwań teraźniejszości, łączenie się swojskości i obcości. Elitę władzy rozpatruje się z punktu widzenia przywództwa politycznego, rekrutacji i jej mobilności, funkcjonowania w trójpodziale władzy oraz innych podmiotów oddziaływujących na kształt sprawowanej władzy.

Zasadniczą część wykładu poprzedzają „Słowo wstępne” i „Wprowadzenie”. W słowie wstępnym Prof. Tadeusz Bodio podkreśla wagę realizacji zadania badawczego w ramach międzyna-

rodowych studiów dotyczących transformacji w państwach Azji Centralnej; wskazuje się, że powoli dobiega końca jeden z najważniejszych etapów historii narodów regionu, a dotyczący budowy postaw niezależnego bytu państwowego, konsolidacji narodowej oraz integracji ze społecznością światową. Na arenie politycznej pojawiają się generacje, które nie będą obciążone przeszłością radziecką i które w dorosłe życie wchodziły we własnych, suwerennych ojczyznach. Ich mentalność, aspiracje i oczekiwania zdecydowanie różnią się od pokolenia przełomu politycznego. Nowe czasy będą także rodziły nowe wyzwania, z którymi nowe elity polityczne będą musiały się zmierzyć. W osobliwościach przywództwa i elita władzy jak w soczewce skupiają się problemy transformacyjne państw Azji Centralnej. Ich poznanie jest warunkiem zrozumienia procesów politycznych i problemów związanych z demokracją krajów regionu (s. 12).

We „Wprowadzeniu” Autor dostarcza wiedzy merytorycznej-metadologicznej dotyczącej realizacji wyzwania badawczego, a w tym syntetycznie prezentuje odrębność kulturowo-cywilizacyjną Kazachstanu. Podkreśla, że jest państwo leżące na styku krzyżujących się cywilizacji pomiędzy Azją a Europą. To usytuowanie odcisnęło silne piętno na historii politycznej kraju, organizacji życia społeczno-politycznego, mentalności i zachowania ludzi. Rzutowało ono także na specyfikę mechanizmów wyłaniania i funkcjonowania elit władzy politycznej. Nieustanne walki, kolonizacja i sowietyzacja przeplatające się paradoksalnie z dialogiem cywilizacji kultur i ideologii odegrały więc niezwykle istotną rolę w historii i współczesności elit władzy politycznej Kazachstanu. Proces ten niezależnie od kontekstu historycznego, przybierając różne „maski i kostiumy” przebiegał i nadal przebiega na osi „tradycja – modernizacja”. Przestrzeń tego kontinuum wypełniają m.in. czynniki, takie jak „kolektywizm – indywidualizm”, „separatyzm regionalny i etniczny – tendencje integracyjne”, „monopolizacja – decentralizacja władzy”, „autorytaryzm – demokracja”, „trybalizm – instytucje obywatelskie”, „ruralizacja – urbanizacja” itp. Czynniki te w swej syntezie składają się na sieć skomplikowanych elit władzy politycznej Kazachstanu. Efekty tego procesu ujawniają się z jednej strony przywiązaniem Kazachów do tradycyjnych instytucji politycznych i stylu sprawowania władzy, z drugiej – ich ela-

styczność i umiejętność selektywnej adaptacji do wymogów modernizacji politycznej (s. 22–23).

Zauważa się, że tradycyjny model formowania elit władzy politycznej w Kazachstanie z trudem pojmowany przez Europejczyków. Owocuje on zawłaszczaniem państwa oraz nepotyzmem. Jednocześnie współistnieje z modernizacją, której wyrazem był i jest nie tylko fasadowy charakter instytucji politycznych tworzących system władzy, a także zmiany w strukturze społecznej, gospodarce, kulturze itp. Kazachstańskie elity władzy politycznej funkcjonowały i współcześnie funkcjonują jako fenomen podwójnych splecionych ze sobą standardów tradycji i modernizacji, adaptując się do nowych warunków społeczno-politycznych.

W rozdziale pierwszym zaprezentowano genezę oraz etapy ewolucji tradycyjnej władzy politycznej Kazachstanu. Odnosząc się do kwestii powstania państwa wskazuje się różne interpretacje i przyjmuje się, że początek dał mu chanat powstały ok. 1459 r. Do XIX w., do kolonizacji rosyjskiej nie powstała tam instytucja integracji politycznej lokalnych feudałów. Rekonstruując instytucje polityczne charakteryzuje się w poznaniu rolę sułtanów oraz warstw uprzywilejowanych, które miały wyraźnie określony zakres władzy. Zauważa się, że sułtani mieli wyłączność na piastowanie większości stanowisk władczych w chanatach kazaskich; pozycja ich ulegała jednak zmianom w czasie (s. 52–53). Zarządzane przez nich chanaty tworzyły model monarchii elekcyjnych; przy czym wybierano ich w ramach dynastii. Wyjątkową pozycję miał chan, którego również wybierano, następnie ogłaszano najwyższym władcą; zgodnie z tradycją uosabiał on wszystko to, co czyste, święte, wzniosłe i szlachetne; sakralne przejmowanie władzy dawało mu pełną legitymizację; zauważa się, że zdarzało się, iż wybory chanów odbywały się w atmosferze intryg politycznych, walk, a nawet starć zbrojnych; chanowie sprawowali władzę dożywotnio, aczkolwiek były przypadki zniesienia ich z urzędu. Odpowiadali oni za bezpieczeństwo państwa; byli najwyższymi dowódcami armii, mieli prawo wypowiedzenia wojny oraz zawierania pokoju; określali kierunki polityki zagranicznej, mianowali i przyjmowali posłów; pełniąc funkcje sędziowskie, rozpatrywali apelacje od decyzji sądów poszczególnych wspólnot, rozstrzygali spory między różnymi stanami wyższymi; ich rola wzrastała

w czasie zagrożeń i podbojów. Sprawowanie władzy było zinstytucjonalizowane, ujawniała się w nim hierarchiczność, ład piramidalny oraz różne rodzaje powiązań między ogniwami wykonawczymi (s. 61).

W rzeczywistości panowania rosyjskiego ujawniła się tendencja do włączenia systemu władzy chańskiej do nowej formuły sprawowania władzy oraz stopniowo próbowano wprowadzać jej reformy. Przemiany w istotnym stopniu determinowała tzw. jakość społeczności kazaskiej. Za uważa się, że społeczność ta, podobnie jak wiele innych ludów nomadycznych, charakteryzowała się dość złożoną strukturą społeczną, zbudowana na bazie silnego poczucia więzi pokrewieństwa, wynikającego z faktycznych bądź domniemanych relacji koczowniczych. Niższe kategorie podziału socjopolitycznego złączone były więzią pokrewieństwa oraz więzią ekonomiczną (s. 67).

W rozwoju instytucjonalnym Kazachów istotną rolę pełniły rody; były one swoistymi mikroorganizmami społecznymi z własnym wewnętrznym ustrojem i władzą. W regulacji stosunków między nimi posługiwano się zhierarchizowaną genealogią – określającą status każdego z nich. Genealogia tradycyjnie decydowała o miejscu zajmowanym w elicie władzy, w szyku bojowym o podziale łupów wojennych, kolejności wchodzenia do jurty (domostw) i miejscach zajmowanych podczas obrzędów i uroczystości.

Zachowując przywiązanie do życia koczowniczego ważną rolę w ładzie instytucjonalnym Kazachów zajmowała rzeczywistość plemienna; ona generowała i stymulowała porządek społeczno-polityczny, co starannie zaprezentowano w wykładzie.

Prezentując problem modernizacji kolonialnej elity ukazano jako podstawowe zagadnienia: 1. Symbiozę elity kolonialnej z tradycyjną elitą kazaską; 2. Koabitację elity kolonialnej z lojalistyczną elitą kazaską; 3. Inteligencję kazaską i jej rolę w formułowaniu elity. Podkreślono tu, że kolonizacja rosyjska otworzyła nowy rozdział w historii elit władzy Kazachstanu; początek tej kolonizacji przypadł na lata 30. XVIII w., kiedy to sułtani stali się lennikami carów. Wskazuje się też, że kolonizację rosyjską z całym jej bagażem można uznać za okres, który dał początek znaczącym zmianom w standardach życia politycznego Kazachów, także w sferze legitymizacji oraz funkcjonowania elity władzy. Przełomowe było tu

zwłaszcza wykrystalizowanie się proeuropejskiej inteligencji i jej awans owocujący zajęciem naczelnych pozycji w elicie władzy.

W analizie poznawczej wskazano, że w czasie panowania rosyjskiego system zarządzania Kazachami ukształtowało się jako symbiozę elity kolonialnej i autochtonicznej. Wyższe stanowiska zajmowali wyznaczeni przez cara urzędnicy posiadający wyższe wykształcenie i noszący tytuły szlacheckie, na ogół Rosjanie, rzadziej Niemcy i Polacy (np. Karol Gutkowski (1815–1867) jako wicegubernator i naczelny administrator ziem Kazachów syberyjskich). Mieli oni do wykonania głównie funkcje kontrolne, ale także decydowali w największym stopniu o zmianach organizacyjno-politycznych w tym regionie. Carat mając na względzie cele kolonialne i skuteczność ich realizacji, selektywnie adaptował dla własnych potrzeb kształtowany przez wieki system wyznania i funkcjonowania kazaskiej elity władzy. Dotyczyło to zarówno zgodności podziału terytorialnego z rodowo-plemiennym jak i zachowania naczelnej pozycji dawnych chanów; urzędnicy rosyjscy dbali o przysposobienie miejscowych przedstawicieli władzy do służby administracyjnej; miejscowe rody tracąc dawne godności zachowywali swoją nadrzędną pozycję w elicie władzy; mieli zagwarantowaną wyłączność na obsadzanie urzędów średniego szczebla; pełnienie funkcji władczych dawało im korzyści ekonomiczne (s. 85). Nowy porządek nie eliminował jednak konfliktów, a nawet walk narodowowyzwoleńczych; władze carskie ruchy niepodległościowe bezwzględnie dławili, a następnie ograniczały uprzywilejowanie miejscowej ludności, m.in. wyrażające się w ograniczaniu ładu koczowniczego, co z kolei powodowało osłabienie tradycyjnych więzi plemiennych i rodowych.

Ważnym narzędziem przeobrażeń kulturowych stała się polityka przesiedleńcza. Uwzględniono w niej interesy geopolityczne, m.in. podjęto decyzję o osiedlaniu ludności napływowej wyznania chrześcijańskiego wzdłuż domniemanej granicy z Chinami, aby zbudować strefę buforową pomiędzy muzułmanami azjatyckiej części Rosji a muzułmanami mieszkającymi w Chinach. Akcja osiedleńcza umacniała wpływy rosyjskie na obszarach Kazachów (s. 92). Według spisu powszechnego z 1897 r. w przestrzeni kazaskiej zamieszkiwało 13% przesiedleńców z imperium rosyjskiego; dalsze przesiedlenia trwały do wy-

buchu I wojny światowej; wtedy w regionie zamieszkiwało ok. 28% przesiedleńców na tle ogółu mieszkańców Kazachstanu; zmieniała się wtedy rzeczywistość kulturowo-cywilizacyjna regionu; wśród wartości istotne znaczenie zdobyło wykształcenie; ono stało się istotnym kryterium w pretendowaniu do uczestnictwa w elicie władzy. Rzeczywistość ta generowała zbliżenie z Rosją, która stała się kuźnią inteligencji; ta z kolei istotną rolę zaczęła odgrywać w kształtowaniu oblicza państwa na początku XX w., a w tym w okresie rewolucyjnym oraz porewolucyjnym.

Charakteryzują przemiany ustrojowe oraz tworzenie nowego porządku kulturowo-cywilizacyjnego po I wojnie światowej do lat 90. Wyodrębniono zagadnienia: 1. Budowa radzieckiego systemu władzy; 2. Funkcjonowanie nomenklatury w Kazaskiej SRR; 3. Nomenklatura w okresie przebudowy i rozpadu ZSRR. Podkreślono tu, że po przemianach rewolucji 1917 r. o mechanizmach wyłaniania i funkcjonowania elit – nomenklatury decydowało centrum decyzyjne w Moskwie. W wykładzie dostarcza się wiedzy faktograficznej o ogniwach budowy nowej rzeczywistości ustrojowej, a w tym w monopolu partii komunistycznej, generującej i urzeczywistniającej obraz porządku zwanego radzieckim; poświęca się też niemało uwagi represjom i eksterminacji elity kazaskiej w latach 20. i 30. W 1938 r. charakterystyczna była już fasadowość elit przedstawicielskich.

Po II wojnie światowej wzrosły wymagania formalne wobec nomenklatury, m.in. w zakresie wykształcenia, w wyższym kierownictwie nie mogło być osób z innym wykształceniem niż wyższe. Rotacja na stanowiskach nomenklaturowych odbywała się w ramach względnie „stałej puli osób, stąd była nazywana potocznie „Karuzelą personalną”; nomenklatura stawała się grupą coraz bardziej zamkniętą, a zmiany kadrowe były dokonywane w zasadzie wyłącznie w jej łonie, co prowadziło do postępującej alienacji (s. 131). Zauważa się tu, że mimo rugowania kultury politycznej Kazachów z życia społecznego, poststalinowska władza radziecka uwzględniała w polityce kadrowej niektóre elementy tradycji, w tym więzi pokrewieństwa; w modelu wyłaniania i funkcjonowania nomenklatury Kazachstanu wykorzystywano tradycyjny, patriarchalno-feudalny podział społeczeństwa.

Nowy rozdział w kształtowaniu się ładu politycznego ujawnił się w 1986 r. po ogłoszeniu polityki głośności i pierestrojki; w grudniu 1986 r. doszło do zamieszek politycznych zwanych wydarzeniami grudniowymi; w latach 1986–1990 zmieniono w 95% skład najwyższych władz partii oraz znaczące zmiany kadrowe przeprowadzono w podstawowych instytucjach życia publicznego (s. 142–143).

W charakterystyce współczesnej elity władzy, a w tym w określaniu pozycji przywódcy w elicie zaprezentowano jako podstawowe trzy kwestie: 1. Rola przywódcy w kreacji modelu modernizacji adaptacyjnej; 2. Pozycja ustrojowa i uprawnień formalne przywódcy; 3. Styl przywództwa. Z kolei w prezentacji zagadnienie rekrutacja i mobilność elity wyodrębniono kwestie: 1. Mechanizmy prawno-instytucjonalne rekrutacji elity; 2. Znaczenie tradycji w rekrutacji i mobilności elity i 3. Tendencje zmian w rekrutacji elity. W prezentacji poszczególnych kwestii Autor posłużył się wiedzą teoretyczną o przywództwie politycznym oraz elitach, dostarczył bogatej warstwy wiedzy faktograficznej egzemplifikującej rzeczywistość kazaską oraz podjął próbę systemowej analizy przeobrażeń elit politycznych w Kazachstanie. W analizie odwołał się do tradycji, współczesności oraz wyzwań transformacji ustrojowej, wskazał na siłę przyzwyczajęń, zwyczajów przekazywanych z pokolenia na pokolenie, tkwiących w tzw. mentalności danych społeczności. Dużo uwagi poświęcono w analizie instytucji prezydenta i stylowi jej generowania przez Nursułtana Nazarbajewa. Podkreślono, że polityka kadrowa głowy państwa ewoluowała w kierunku umacniania reżimu autorytywnego przy selektywnym, kontrolowanym otwarciu na technokratów i środowiska biznesowe. Otwarcie to było w dużej mierze wymuszone koniecznością reformowania gospodarki. Rządy Nazarbajewa zaowocowały wypracowaniem koncepcji polityki kadrowej, w której centralną figurą jest wyłącznie urzędujący prezydent (s. 215).

Charakteryzując dyferencjację strukturalną i funkcjonalną elity zwrócono uwagę przede wszystkim na: 1. Cechy społeczne elity; 2. Segmenty elity (prezydenckiej, parlamentarnej, segment wykonawczy, sędziowski, partyjny, nieformalne grupy w elicie); 3. Kwestie interesu w działalności elity.

W prezentacji problemu dostarczono bogatej bazy faktograficznej, m.in. z zakresu podziału na wiek, płeć, miejsce urodzenia, narodowość, wykształcenie, doświadczenie zawodowe. Wskazano, że wyraźnie obniżył się średni wskaźnik wieku elit politycznych Kazachstanu; otoczenie prezydenckie w 1995 r. sytuowało się na średnim poziomie 45,5 roku życia; w elicie politycznej dominacja była męczyzn – 92% jej składu; 60% urodziło się w miastach, a przede wszystkim w Ałmaty (s. 217).

Wskazuje się w ładzie, że cechą charakterystyczną elity władzy jest wysoka pozycja, wręcz dominacja rodziny prezydenta. Rodzina Nazarabajów zwana jest Wielką Rodziną bądź po prostu Rodziną. Jej władza oznacza kontrolę, a nawet przejmowanie własności państwowej; zauważa się, że rodzina ta i ich najbliższe otoczenie kontroluje kluczowe sektory w gospodarce i polityce (s. 254–255).

W funkcjonowaniu elity władzy zjawiskiem budzącym dezaprobatę jest korupcja; wskazuje się nawet, że „system jest skorumpowany od góry do dołu. Każde ministerstwo jest „drzierżawione” za cenę zależną od wartości potencjalnych dochodów z łapówek, jakie może przynieść. Np. jeśli ministerstwo edukacji musi zapłacić 100 tys. dolarów rocznie, to już minister sprawiedliwości lub ci odpowiedzialni za cła muszą płacić dwa razy tyle. Potem minister edukacji mianuje swoich własnych „darczyńców” szefami różnych uniwersytetów za różne sumy, w zależności od statusu danej uczelni. Następnie ci mianują dziekanów poszczególnych wydziałów, a dziekani mianują swoich przyjaciół i krewnych kierownikami katedr, profesorami, wykładowcami itd., oni z kolei biorą łapówki od studentów. Potem biorą jakąś część dla siebie i przekazują resztę „górze” (s. 261).

W refleksji ogólnej zauważa się, że wśród segmentów elity największe znaczenie mają współpracownicy prezydenta oraz członkowie rządu. Kontrolitę stanowią w Kazachstanie na ogół osoby wykluczone przez prezydenta z elity, także powiązane zależnościami klanowymi. Zwraca uwagę wysoka pozycja nieformalnych grup w elicie, z rodziną prezydenta na czele (s. 267).

W „Zakończeniu” Autor podjął próbę refleksyjnego zaprezentowania problemu kształcenia się i funkcjonowania elit politycznych w Kazachstanie. Zauważa się, że charakterystyczny jej rys sta-

nowi zderzenie się tradycji z modernizacją. Istotne dla niej były wartości, m.in. przenikania się władzy i własności, znaczącej roli więzi pokrewieństwa i przywódcy. W warunkach współczesnych przeobrażeń ustrojowych, a w tym budowy projektu niepodległego Kazachstanu ważną rolę odegrał prezydent Nurusłan Nazarabajew. W realizowanej przez niego koncepcji w ważnym stopniu uwzględnia się odrębność kulturowo-cywilizacyjną kraju oraz selektywnie sięga się do tzw. użytecznych elementów tradycji. W kształtującym się nowym ładzie wyznaczono szczególnie miejsce głowie państwa, co powoduje, że prezydent Nazarabajew wręcz personifikuje system władzy w państwie; stworzony przez niego reżim polityczny nie przystaje do wartości demoliberalnych; jego władza cieszy się jednak poparciem większości społeczeństwa.

W refleksji kończącej wykład Autor ujawnia prognozę dalszych przemian w Kazachstanie; wskazuje, że aksamitna, kwiatowa czy kolorowa „rewolucja” tam nie dotrze. Jak się wydaje, w czasie ostatniej kadencji prezydenta Narusłana Nazarabajewa, duży nacisk położony będzie na stabilność polityczną i polepszenie standardu życia społeczeństwa. Istnieją też przesłanki pozwalające przypuszczać, że prezydent zdecyduje się przekazać władzę wyznaczonemu następcy jeszcze przed upływem kolejnej kadencji w 2012 r. Przyszła zmiana władzy będzie wiązała się najprawdopodobniej z wymianą pokoleniową (s. 270).

Integralną część prezentowanej pracy stanowi „Bibliografia”; wskazano w niej podstawowe akty prawne, publikacje książkowe, artykuły i studia dotyczące Kazachstanu oraz elit władzy; właściwa jest selekcja literatury, co też zaprezentowano charakteryzując we „Wprowadzeniu” stan badań (s. 34–42). Zwraca się uwagę na prowadzenie opracowań dotyczących regionu oraz obrazu jego życia politycznego; a w tym samym prezentuje się krytyczny ogląd różnych opracowań; przywołuje się m.in. wartościowe polskie opracowania z XIX w. sporządzone przede wszystkim przez zesłańców, a charakteryzujące specyfikę regionu, jak też współczesne opracowania wykonane w Ośrodku Studiów Wschodnich oraz w Ministerstwie Spraw Zagranicznych RP. Wskazując na badania dotyczące współczesnych przemian ustrojowych Kazachstanu zauważa się szeroki wachlarz zagadnień, które są w polu uwagi badaczy tego kraju; zwraca się uwagę na

podejmowanie różnych aspektów funkcjonowania elity władzy, a w tym na rozpoznawanie biografii politycznych; w krytycznym oglądzie podnosi się problem apologetyki sprawowania władzy, a w tym przede wszystkim dotyczące prezydenta Nursułana Nazarbajewa (s. 41–42).

Prezentowana książka jest oryginalnym studium badawczym; Autor podjął wyzwanie poznawcze w wymiarze konfrontacji ustaleń zawartych w literaturze przedmiotu z obserwacją uczestniczącą; badanie konfrontujące ustalenia zawarte w kazaskiej, rosyjskiej, polskiej oraz zachodnioeuropejskiej literaturze przedmiotu. Przede wszystkim ustalenia pojęciowe dotyczące elity politycznej zastosował do rozpoznawania rzeczywistości Kazachstanu.

Książka zasługuje na dużą uwagę jako studium komparatystyczne dotyczące sprawowania władzy w warunkach zderzenia się tradycyjnych metod decyzyjnych z wyzwaniem demokracji oraz budowy ładu globalnego.

Andrzej Chodubski

Rafał Ożarowski, *Ideologia na Bliskim Wschodzie. Studium porównawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2006, ss. 228.

Bliski-Wschód – region świata obejmujący kraje południowo-zachodniej Azji oraz północno-wschodniej Afryki zajmuje szczególne miejsce w stosunkach międzynarodowych. Odwołując się do dziedzictwa przeszłości zauważa się, że w tej przestrzeni geograficznej powstały niektóre wielkie systemy wyznaniowe i religijne, a w ślad za nim odrębności kulturowe. Ścierały się tam też oddziaływania i wpływy różnych cywilizacji, co rodziło podboje, wojny; po II wojnie światowej region przyciągał uwagę opinii międzynarodowej jako ogniskujący konflikty i wojny zarówno mający charakter lokalny, jak i międzynarodowy; rzeczywistość ta ujawnia się też współcześnie w warunkach kształtowania ładu globalnego. Spośród czynników generujących wyjątkową siłę ma ideologia. W prezentowanej pracy jest ona przedmiotem pogłębionej analizy.

Logiczny jest układ treści wykładu. Praca składa się z czterech rozdziałów. W pierwszym „Ideologie w regionie Bliskiego Wschodu” wyodręb-

niono trzy zagadnienia: 1. Wyjaśnienie terminu; 2. Ustroje polityczne i ideologie państwowe niepodległych państw Bliskiego Wschodu (a. Egipt – naseryzm, b. Syria – bassizm, c. Irak – basizm, d. Libia – kaddafizm, e. Iran – chomeinizm, f. Izrael – syjonizm); 3. Ideologia a stosunki międzynarodowe. W drugim „Ideologiczna konwergencja i dywergencja między państwami muzułmańskimi” wyodrębniono trzy kwestie, tj. 1. Tendencje unionistyczne (Zjednoczona Republika Arabska (ZRA)); 2. Egzemplifikacja konfrontacji i antagonizmów, a w tym a. Bass przeciwko Bass. Konflikt ideologiczny czy konflikt interesów? b. Relacje Islamskiej Republiki Iranu z Irakiem. Fundamentalizm islamski w zderzeniu z narodowym socjalizmem arabskim). W trzecim „Miejsce ideologii w konflikcie arabsko-żydowskim” ukazano kwestie: 1. Geneza i historia konfliktu; 2. Konflikt ideologii państwowych w stosunkach Izraela z krajami muzułmańskimi. W rozdziale czwartym „Zewnętrzni aktorzy stosunków międzynarodowych na Bliskim Wschodzie i ich ideologiczne oddziaływanie w regionie”, wyodrębniono dwa zagadnienia: 1. Stany Zjednoczone a Bliski Wschód w okresie ideologicznej rywalizacji; 2. ZSRR a Bliski Wschód w okresie ideologicznej rywalizacji.

Zasadniczy wykład poświęcony prezentacji zagadnienia poprzedza „Wstęp”, w którym wskazuje się na aktualność problemu i jego znaczenie w rozpoznawaniu współczesnych stosunków międzynarodowych. Wskazuje się m.in., że państwa tego regionu nie były dotąd w stanie stworzyć systemu bezpieczeństwa, który pozwoliłby na uniknięcie permanentnych antagonizmów, ulegających kumulacji w postaci konfliktów zbrojnych; poddanie działań międzynarodowych elementowi ideologicznemu wynikało z narzuconej ogólnosiwiatowej rywalizacji w ramach zaistniałego po II wojnie światowej systemu dwublokowego. Ideologiczna rywalizacja Stanów Zjednoczonych i Związku Radzieckiego o prymat w świecie, nieuchronnie pociągała za sobą konieczność zajęcia odpowiedniego stanowiska przez wszystkie państwa świata; w konflikcie ideologicznym nie można było pozostać państwem neutralnym. Wszelkie próby uniknięcia jasnego opowiedzenia się po stronie jednego z bloków były skazane na polityczną marginalizację, m.in. Ruch Krajów Niezaangażowanych. Bliski Wschód w okresie „zimnej wojny” był teatrem działań wojennych inspiro-